

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЖІНОЧИХ
ДУХОВНИХ УЧИЛИЩ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ:
друга половина XIX – початок XX ст.**

Стаття присвячена науковому аналізу діяльності жіночих духовних училищ православного відомства на Правобережній Україні в другій половині XIX – початку XXст. Досліджуються проблеми становлення мережі зазначених освітніх закладів, визначаються їхні типи, окреслюється характер та якість навчання, з'ясовуються джерела та рівень матеріального забезпечення, аналізується викладацький склад.

Ключові слова: жіночі духовні училища, Правобережна Україна, Православна церква, освіта.

The article is dedicated to the scientific analysis of female theological school activities of Orthodox establishment in Right-bank Ukraine in the second half of the XIX-th and the beginning of the XX-th centuries. The attention is paid to the problem of system formation of the above educational institutions, their types are determined, the nature and quality of studies is described, the sources and level of material security is revealed, and teaching staff is analyzed.

Keywords: female theological schools, Right-bank Ukraine, Orthodox Church

Одним із пріоритетних напрямів діяльності Православної церкви з давніх часів вважалася освітня справа. Церковні ієрархи надавали неабиякого значення якісній духовно-моральній освіті, опікувалися нею, розуміючи рівень відповідальності, що покладався на священно- і церковнослужителів як провідників церковної політики, поширювачів освіти й культури. З середини XIX ст. до просвітницької діяльності стали залучати жінок духовного звання, для підготовки яких створювалися спеціальні навчальні заклади. Дослідження і вивчення історії становлення й розвитку жіночих духовних навчальних закладів становить безумовний інтерес для формування цілісного погляду на систему дореволюційної духовної освіти.

Об'єктом дослідження обрано жіночі духовні училища православного відомства. Предметом визначено діяльність Православної церкви у сфері жіночої духовної освіти на Правобережній Україні у другій половині XIX – початку XX ст. Метою роботи є спроба відтворити й узагальнити основні заходи церковних ієрархів і духовенства щодо створення та діяльності зазначених навчальних закладів.

Праці загального характеру, в яких висвітлювалась історія духовної освіти, з'явилися в XIX ст. Це праці Б. Титлінова, І. Знаменського, К. І. Покровського, С. Рождественського, Ф. Белявського, П. Орловського, М. Гогоцького. Вони насичені фактологічним матеріалом, дають оцінку заходам церковного керівництва щодо становлення системи духовної освіти. Історії окремих жіночих духовних навчальних закладів присвячені праці П. Копецького, А.І. Шафранського, О.О. Фотинського, М. Гневушева.

Вивченню проблеми сприяли матеріали, надруковані в періодичних виданнях XIX ст. – Київських, Волинських і Подільських відомостях.

Джерельна база дослідження складається з опублікованих розпоряджень синоду, звітів єпархіальних училищних Рад і окремих навчальних закладів, історико-статистичних зведень. У підготовці роботи використовувалися матеріали фондів 127 "Київська духовна консисторія", 707 "Управління Київського навчального округу".

Серед сучасних вітчизняних дослідників, які вивчають певні аспекти функціонування духовної освіти, варто згадати Степаненко Г., Жиліюк С., Чиркова О., Гладкій С. Однак окреслена тема не знайшла свого повного відображення в історичній літературі.

Після ліквідація греко-католицької і послаблення римо-католицької Церков на Правобережній Україні відновила свої позиції Православна церква, що на той час являла собою вірного соратника російського царату. Ідеологічний вплив Православної церкви на свідомість місцевого населення здійснювався насамперед через просвітницьку діяльність. Максимально ефективні результати такої діяльності мали забезпечувати священно- і церковнослужителі, які своїм способом життя, моральністю, працелюбством, освіченістю отримували б повагу і довіру парафіян і в такий спосіб виконували двоєдине завдання: посилювали авторитет Православної церкви і укріплювали парафіян "в руських звичаях і переконаннях". У створенні позитивного іміджу духовних пастирів неабиякого значення надавалося дружинам священників. Вони мали усвідомлювати високе призначення своїх чоловіків, підтримувати і допомагати їм, займатися вихованням дітей, бути добрими господинями і вірними християнками.

Існуюча на середину XIX ст. система духовної освіти передбачала навчання і виховання в ідеологічно витриманому дусі дітей духовенства чоловічої статі. Спеціальних навчальних закладів для

жінок духовного звання не існувало, окрім окремих притулків при жіночих монастирях, де утримувалися сироти, коло їх навчання обмежувалося рукоділлям і читанням книг церковнослов'янського друку. В поодиноких випадках заможне міське духовенство віддавало дочок до світських навчальних закладів. Переважна більшість дівчат духовного звання, особливо у сільській місцевості, залишалися неосвіченими, ледь вміли писати свої імена і не відрізнялися від сільського населення.

Проблема підготовки дочок духовенства до місії достойних дружин священників на Правобережній Україні знайшла вирішення на найвищому рівні. Отже, з 60-х років на Правобережній Україні (в офіційних документах Російської імперії – "Південно-західний край") почала поступово вибудовуватися мережа освітніх закладів для дочок духовенства. Відкриття училищ відбувалося у такій послідовності: в жовтні 1861р. – I Київське жіноче училище духовного звання; в січні 1864 р. – Подільське (у Тульчині) єпархіальне жіноче училище; в травні 1864р. – Волинське (у Житомирі) жіноче училище духовного звання, в липні 1864 р. – Подільське (у Кам'янець-Подільському) жіноче училище духовного відомства; в жовтні 1881р. – Волинське Віталієвське (у Кременці) жіноче училище духовного відомства; в січні 1886р. – II Київське жіноче училище духовного відомства [4; 16].

Створені училища належали до середніх освітніх закладів і поділялися залежно від фінансування та зовнішнього адміністративного устрою на два типи: духовні училища духовного звання і єпархіальні жіночі училища.

Діяльність перших визначав Загальний статут училищ духовного звання в Західних єпархіях, складений духовно-навчальним управлінням синоду 1863р. Відповідно до нього, училища перебували під покровительством імператриці, були закритими становими закладами і призначалися виключно для доньок священно- і церковнослужителів. Училища мали на меті "виховання дівчат в правилах благочестя Православної Церкви і в руському дусі" [7, 211]. Керівництво жіночих училищ формально належало імператриці, а реально вони підпорядковувалися синодові та частково преосвященному. Гроші на утримання виділялися із спеціальних коштів синоду. Виняток становили Київські училища, котрі отримували допомогу від духовно-навчального відомства по 1500 карб щорічно, повністю існували за рахунок духовенства єпархії [4, 140].

Наказ від 26 травня 1869 р., що ліквідував станова замкненість духовенства в спосіб звільнення дітей православного кліру від належності до духовного звання, спровокував необхідність відкоригувати відповідно назву навчальних закладів. З 1874 р. училища дівчат духовного звання перейменовані на "жіночі училища духовного відомства" [9, 863]. На Правобережній Україні цей статус мали Подільське, Волинське, I і II Київські.

До другого типу училищ належали єпархіальні жіночі училища. Юридичне оформлення цей тип навчальних закладів отримав із затвердженням 1868р. Статуту жіночих єпархіальних училищ [8, 254-261]. Це – середні напівзакриті навчальні заклади, що забезпечували загальноосвітню і педагогічну підготовку дочок духовенства. На відміну від духовних училищ духовного відомства, до єпархіальних училищ приймалися дівчата інших станів з обов'язковою, визначеною місцевим духовенством платою за навчання. Вони перебували у віданні синоду, під безпосереднім управлінням єпархіальних архієреїв і опікування місцевого духовництва.

Випускниці єпархіальних жіночих училищ отримували звання домашніх вчительок. З 70-х років таке звання надавалося й випускницям жіночих училищ духовного відомства, а після 1884р., коли початкова народна освіта остаточно стала прерогативою духовенства, завданням жіночих духовних училищ обох типів стала підготовка вчительок для церковно-парафіяльних та інших народних шкіл.

Щодо внутрішнього управління, змістовного наповнення навчального процесу, характеру виховання, строків навчання обидва типи училищ суттєво не відрізнялись.

Внутрішнє керівництво в жіночих духовних училищ покладалося на учительську Раду. До її складу входили: начальниця училища, інспектора класів і два члени від духовенства, яких обирали на трирічний строк на загально єпархіальних з'їздах духовенства. Даний колегіальний орган мав доволі широке коло обов'язків: складання посадових інструкцій для начальниці, інспектора класів, економа, діловода; розгляд питань щодо прийому, виключення, утримання, розміщення вихованок; забезпечення училища навчальними посібниками; розгляд і затвердження навчальних програм; видача платні посадовим особам, складання і надання єпархіальному архієрею річних звітів з навчально-виховної і господарської частини тощо.

Важливого значення надавалося справі підбору педагогічно-виховного складу училищ. Першою особою визначалася начальниця училища, оскільки вона відповідала за організацію релігійно-морального виховання дівчат. Одна з вихованок так охарактеризувала внутрішній устрій училищ: "Навчальний заклад, особливо закритий, можна порівняти з державою у мінімальному вигляді. Тут є монарх – начальниця, державні чиновники – наставниці, свої училищні закони і, нарешті, громадяни цієї держави – вихованці" [3, 523].

Щоб отримати посаду начальниці, потрібно пройти трьохступеневе випробування. За умов приналежності до Православної церкви, наявності педагогічного досвіду і відмінних характеристик, обрана єпархіальним з'їздом духовенства кандидатура, погоджувалася з єпархіальним преосвященим і затверджувалася синодом. Попри таку ретельність, інколи траплялися невдачі призначення. Як, наприклад, у Волинському (Віталієвському) єпархіальному жіночому училищі одна із начальниць ви-

явилась далекою від моральних чеснот особою, була причетна до економічної недостачі й усунена з посади [21, 19].

Першими помічницями начальниці у виховній справі, провідниками педагогічних ідей були виховательки (чи класні дами). Вони майже цілодобово проводили зі своїм курсом, супроводжували дівчат і перебували з ними на молитвах, в їдальні, на уроках, у спальних кімнатах. У складених для виховательок інструкціях, чітко окреслювалося коло їхніх обов'язків і, зокрема, зазначалось: "...вони повинні у всьому подавати найкращий приклад своїм вихованкам і докладати усіх зусиль щоб Духовне Училище, якому вони присвячують свої здібності і турботу досягало успіху все більше в Духовному вдосконаленню, щоб воно даруючим в ньому благочестям, злагодою, порядком, працелюбством, прямодушністю, щирим почуттям любові християнської і покірності, було – істинно домом Божім, духом якого сповнені вихованки, запроваджували б згодом у власних домах своїх царствіє Божіє і заповідливо поширювали його в майбутньому місці проживання, як прикладом своїм, так і всіма іншими можливими способами" [14, 54].

Виховательки обиралися начальницею і затверджувалися Радою училища з осіб, що мали достойну освіту і бездоганну поведінку. Після проходження шестимісячного випробування, затверджувалися на посаді єпархіальним архієреєм [Статут 68р.]. Варто зазначити, що у виборі кандидаток перевага надавалася випускницям власних училищ. Так, штат виховательок Тульчинського училища складався виключно з колишніх учениць духовних училищ Подільської єпархії [13, 42].

Для жіночих духовних училищ протягом тривалого часу актуальною була проблема формування викладацького складу. Відсутність коштів не дозволяла училищам мати власних викладачів. Тому запрошувалися особи зі сторони, з інших навчальних закладів, а в жіночих училищах працювали на напівблагодійних засадах. Їхня плата була жалюгідною і становила від 8 до 42 крб. на місяць. Чимало викладачів погоджувалося працювати взагалі безкоштовно. Зрештою зарплата викладачам підвищилася: виховательки одержували 200-300 крб. на рік; викладачі – від 250 до 300 крб. (залежно від кількості уроків); начальниця училища – 500-600 крб. на рік [15, 4-5зв.]. Проте встановлена плата все одно була нижчою, ніж в інших навчальних закладах духовного відомства. Тому комплектування училищ штатними викладачами відбувалося повільно. Як приклад: Волинському (Житомирському) училищу духовного відомства, яке утримувалось за держанні кошти, знадобилося 25 років, щоб мати штатних викладачів з усіх предметів [14, 57].

Чітко встановлювалися вимоги щодо освітнього рівня викладачів жіночих духовних училищ. Згідно з статутом, законовчитель мав мати ступінь магістра чи кандидата. На посади викладачів зараховувалися особи духовні і світські – за наявності атестату про вищу чи середню освіту [11, 36].

У щорічних училищних звітах, які надавалися єпархіальному архієрею, а потім друкувалися в духовних чи світських виданнях, окрім іншого, надавалася інформація про викладачів. Зокрема, із звіту Київського II жіночого училища духовного відомства дізнаємося, що станом на 1908-1909 навчальний рік склад викладачів і вчительок становив 26 осіб. З них вищу духовну освіту мали 9 і світську – 7 осіб; середню духовну – 4 і середню світську – 4 особи. Дві вчительки, без спеціальної освіти, викладали в училищі [6, 6-8].

Строк навчання в жіночих духовних училищах становив шість класів з річним курсом в кожному класі чи три класи при дворічному курсі. Поступово всі училища перейшли на шестирічний курс навчання.

Обов'язковим для навчання визначалися предмети: Закон Божий (Священна і Нова історія, Катехізис, докладне пояснення церковного богослужіння та церковного начиння – літургіка і церковний статут), російська і церковнослов'янська мова, словесність та література, російська і загальна світська історія, географія, математика (вся арифметика і елементарна геометрія), фізика, педагогіка, чистописання, церковний спів. До необов'язкових належали: іноземні мови, музика, малювання. Вони викладалися за умов наявності викладачів і бажаючих їх вивчати за додаткову платню. Крім того, дівчата навчалися введенню домашнього господарства, рукоділлю.

Поступово навчальна програма корегувалася, додавалися нові предмети: дидактика, природознавство, космографія, гігієна, гімнастика, основи сільського господарства, французька мова тощо. Проте незмінними залишалися Закон Божий, церковний спів і рукоділля, які вивчалися протягом усіх шести років навчання.

Велика увага надавалася церковному співу. За навчальними планами цьому предмету відводилося 12 год. на тиждень. Вихованки співали в храмах і по партесним нотам, і по Побуту, виданому синодом. Окрім хорового співу, дівчати виступали і меншими групами, і поодиноці. Вони могли співати і молебні, і панахиди, при одруженні і хрещенні. Вивчалися також патріотичні гімни і канти, народні пісні тощо. З 1886р., за розпорядження синоду, у старших класах училищ вихованок знайомили з прийомами організації півного хору і керівництвом їм. Для майбутніх вчительок народних шкіл ці знання були необхідними.

Зверталася серйозна увага і на рукоділля вихованок: шиттю, крою платтів, в'язанню і вишиванню візерунків. Згодом їх почали серйозно навчати шиттю на машинках, машинному в'язанню. Всі сукні і білизну старші учениці не тільки повинні були виготовляти для себе, а й для молодших вихованок, для чого відводилося дві післяобідні години. До обов'язків вихованок належало чергування по кухні. Під наглядом виховательки по господарській частині чергові готували обід для вихованок училища і сніданки для викладачів. Через надмірне навантаження, ця практика була відмінена, хоча чергування

залишилося. Вихованки робили підрахунки кількості і вартості продуктів на одну особу, накривали на столи, а у неділю самі готували для всієї групи і для начальниці училища [1, 47]. Вихованки старших класів зобов'язані були доглядати за хворими, вміти користуватися "домашніми" засобами і у разі необхідності надати, до приходу лікаря, першу допомогу.

З огляду на те, що училища готували майбутніх вчительок для народних шкіл, важливе значення надавалося вивченню педагогіки. Для набуття ґрунтовних знань і відповідних навичок, з 80-х років при жіночих духовних закладах відкривалися початкові зразкові школи. Ці школи, влаштовані за типом церковно-парафіяльних, надавали можливість вихованкам старших класів ознайомитися з методичними прийомами викладання предметів й переконатися в професійній придатності. Зразкові школи перебували під наглядом начальниці училища і керівництвом викладача педагогіки [17, 18-20]. Утримання шкіл розподілялося так: 500 крб. щорічно надавалося господарським відділом при синоді, а приміщення, меблі, квартиру з повним пансіоном для вчительки забезпечували училища. Варто зауважити, що на пільгових умовах існували не всі школи при жіночих училищах. Траплялися випадки відмови синодом в асигнуванні коштів на школи, що відтермінувало час їх відкриття. Наприклад, жіноча зразкова школа при Волинському жіночому училищі духовного відомства заснована тільки в 1888р. в результаті винайдення коштів єпархіальним з'їздом духовенства в спосіб зменшення витрат на інші нагальні потреби. У школі викладали ті ж викладачі, що в училищі, окрім однієї спеціальної вчительки. Відповідно встановлювалася їхня платня. Так, начальниця школи отримувала 200 крб., законовчитель – 200 крб., вчителька – 360 крб., вчитель співу – 140 крб. [14, 72-73].

Для підвищення якості педагогічної підготовки в духовних училищах відкривалися сьомі педагогічні класи. Загальні засади їх функціонування визначали синодальним Положенням про додатковий педагогічний клас при єпархіальних жіночих училищах [20]. Навчальний курс додаткового класу тривав один рік, чи два, в залежності від наявних можливостей закладу. Однорічний курс призначався для підготовки вчительок в народних школах; курс другого року – вчительок для молодших класів єпархіальних жіночих училищ і церковно-учительських шкіл. Зарахування до 7 класу здійснювалося за такими правилами: без екзаменів приймалися випускниці єпархіальних училищ, а також жіночих училищ духовного відомства, що успішно пройшли загальний училищний курс і зразу подали заяви на навчання. Вихованки попередніх випусків, якщо з моменту закінчення ними училища пройшло менше ніж два роки, за наданням схвальних характеристик про свою поведінку за цей час також приймалися без випробувань. Особи, які закінчили навчання більше ніж два роки зараховувалися тільки після складання ними екзаменів з усіх предметів, що вивчалися в училищі.

Організація занять в зразкових школах вихованок старших класів училищ проводилася на пристойному рівні. Прикладом може бути Волинське (Віталієвське) єпархіальне училище. Заняття вихованок (7 і 6 класів) складалися з чергування по школі і проведенні практичних уроків. Чергові вихованки, по одній з 6 і 7 класів, проводили в школі весь навчальний час. Учениця 7 класу спостерігала за навчальними заняттями, учениця 6 класу – за дисципліною учнів. Після уроків, кожна з вихованок надавали письмовий звіт у вигляді щоденника. У випадку хвороби чи відсутності вчительки, вихованка 7 класу самостійно давала уроки по всім предметам. Окрім чергувань, вихованки 7 класу зобов'язувалися давати в школі по п'ять уроків на тиждень, учениці 6 класу – по одному уроку. Напередодні проведення практичних уроків, вихованка брала матеріали для занять і розробляла його за допомогою викладача. На уроці обов'язково були присутні: викладач предмету, з якого давалося заняття, начальниця училища, вчителька школи, вихователька класу, часто і інспектор класів. Кожний такий урок підлягав ретельному обговоренню, на якому спочатку сама практикантка оцінювала свій урок, а потім викладачі висловлювали зауваження і надавали рекомендації [5, 38-39].

Навчання закінчувалося складанням екзаменів з усіх навчальних предметів і отриманням свідоцтва на право викладання у народних школах. Неуспішні учениці, за згодою училищної Ради залишалися на повторний курс навчання.

Від початку існування духовні жіночі училища не могли вмістити усіх бажаних в них навчатися. Численні "сльозині прохання" батьків відхилялися, тисячі дочок православного кліру залишалися без освіти. Місцеве духовництво, стурбоване таким становищем, у численних зверненнях до училищних Рад і Преосвященних обґрунтовуючи необхідність відкриття нових училищ чи розширення існуючих, надавали пропозиції щодо шляхів їх вирішення. Справа просувалася доволі повільно, нашттовхуючись на вічну проблему відсутності коштів.

Варто зазначити, що серед існуючих на Правобережжі навчальних закладів тільки два, Подільське і Волинське, духовні училища жіночого відомства фінансувалися синодом і частково місцевим духовництвом. Решта – перебували на повному єпархіальному утриманні. Джерела їх існування складалися з щорічних і одноразових пожертвувань духовенства, церков, монастирів і окремих, небайдужих до долі училищ, світських осіб. При розподілі коштів, значна їх частина спрямовувалася на розширення училищних приміщень, що давало можливість збільшити штат вихованок. Завдяки цьому кількісний склад училищ незмінно зростає. Так, на час відкриття I-го Київського училища було зараховано тільки 30 дівчат, до Тульчинського – 10, до Кам'янець-Подільського – 29, до Волинського Житомирського – 30, до Волинського Віталієвського у Кремінці – 37 [4, 88,99]. А 1866р. у I-му Київському училищі їх навчалася 125, у Тульчинському – 20, у Кам'янець-Подільському – 60 [19, 20-26]. У 1893 році кількість

вихованок Волинського Віталієвського училища збільшилася до 129 осіб, Кам'янець-Подільського – до 183, Тульчинського – до 205 осіб [13, 40, 43; 18, 10-11].

Перебування вихованок в училищах відбувалося на безкоштовній і платній основі. В єпархіальних жіночих училищах, кількість перших, визначалася наявністю матеріальних можливостей закладу. Кількість своєкоштных не була сталою, але їх завжди було більше ніж безкоштовних. Так, у Волинському Віталієвському єпархіальному училищі станом на 1909-1910 навчальний рік з 255 вихованок, повне єпархіальне утримання мали 30 дівчат, половинне – 10, на стипендіальні кошти – 4, ще 2 особи користувалися правом на безкоштовне харчування [5, 10]. Хоча на пільгових умовах приймалися виключно діти-сироти, проте таких було значно більше ніж вакансій.

Утримання дітей-сиріт частково здійснювалася за рахунок своєкоштного вихованок, річна плата для яких постійно зростала. Так, у 1860р. у І-му Київському жіночому училищі вона становила 72 крб., в 1866 р. – 77 крб. Внаслідок подорожчання життя і підвищення окладів службовцям, плата у 1875 р. була 90 крб., у 1880 р. – 100 крб., у 1886 р. – 120 крб. [16].

В єпархіальних училищах освіту здобували переважали доньки священно- і церковнослужителів конкретної єпархії (в середньому не менше 85%). Разом з тим приймалися й іностанові (не більше 14%), які сплачували на 60 крб. більше [1, 53].

Жіночі духовні училища духовного відомства, інколи порушуючи правила, приймали на навчання іностанових, з мотивуванням "допомоги братам-слов'янам". У Волинському училищі таких випарків було чотири [14, 68].

Залежності від типу закладу різнилася сума утримання на одну вихованку. Якщо в Подільському і Волинському жіночих училищах духовного відомств, які утримувалися за рахунок синоду, на одну ученицю виділялося 134 крб. 11 коп., то в той же час, в єпархіальних училищах – 50 крб. В подальшому суми витрат зростали при суттєвому збереженню різниці [13].

Протягом існування навчальних закладів змінювалися і ускладнювалися умови прийому й вимоги до навчання. Спочатку училищне керівництво при розподілі вакансій керувалося такими міркуваннями: по-перше, пріоритетне право надавалося сиротам; по-друге, дівчині із родини духовенства, сестри якої не навчаються в училищі; по-третє, дотримувалися рівномірного представництва від усіх повітів. Незабаром, за рішенням училищних Рад вводилися вступні випробування, від дівчат вимагалось вміння читати і писати. В подальшому, з огляду на збільшення бажаних бути зарахованими до училищ, правила стають більш вимогливими. До 1892 р. для вступу в перший клас потрібно було: знати декілька молитов; вміти правильно і вільно читати і переказувати текст, з поясненням складних слів; вміти писати диктант; рахувати в межах перших двох десятків. З окресленого часу екзаменаційні вимоги підвищуються. Дівчата мали бути обізнаними з початками історії релігії, з арифметики вміти рахувати в межах першої сотні і писати їх, знати прості дробі, усно вирішувати задачі в зазначених межах [14, 66].

Для перевірки знань кожні півроку влаштовувались екзамени. Крім того, влітку, перед канікулами, кращі учениці в присутності єпископа і світської місцевої еліти складали публічні екзамени. За успіхи в навчанні дарувалися книжки і надавалися похвальні листи. З 80-х років перехідні і випускні екзамени проводилися наприкінці навчального року. Вихованки, які отримували незадовільні оцінки проходили переекзаменування. Відраховували з училищ тільки за станом здоров'я. Тільки з 1884 р. вводиться практика за незадовільні оцінки залишати вихованок на другий рік.

Варто сказати, що кількість малоуспішних учениць було доволі багато. Наприклад, у Волинському Віталієвському єпархіальному училищі у 1910р. з 255 учениць, 33 були залишені на повторний курс навчання [5, 17].

На засіданнях педагогічних рад з'ясовувалися причини малоуспішності кожної учениці. У випадку лінощі і не старанності, вихованка отримувала догану і попередження при можливій покарання, як виключення з училища, залишення на другий рік, чи позбавлення безкоштовного утримання. Для допомоги малоздібним вихованкам вводилися посади помічниць вихователюк, а згодом інститут пепіньєрок.

Для забезпечення нормального навчального процесу велике значення мали училищні бібліотеки. На перших порах підручників катастрофічно не вистачало. З середини 80-х років сталися позитивні зміни. Бібліотеки поповнюються не тільки підручниками, а й художньою, історичною, науковою, дитячою літературою, періодичними виданнями, картами тощо. Так, на початок ХХ ст. книгозбірня Волинського Віталієвського єпархіального жіночого нараховувала 1400 примірників, Тульчинського єпархіального училища – 3220 примірників [2, 46].

Поступово впорядковувалися бібліотечні фонди. З 90-х років училищні бібліотеки поділяються на фундаментальні і учнівські. Фундаментальна бібліотека призначалася для викладачів. Нею могли користуватися і вихованки, за умов наявності дозволу від викладачів на отримання конкретної книги. Книги учнівської бібліотеки відповідно до віку вихованок, поділялися на три відділи. Складені каталоги полегшували пошук потрібної книги. Викладачам доручалося надавати рекомендації щодо вибору книжок, а вихователюкам – слідкувати, щоб вихованки у вільний час обов'язково читали книжки. Кожній вихованці видавався спеціальний зошит, куди вона писала назви книг, причитання протягом тижня і свої враження від них.

З огляду на характер навчальних закладів, насичену навчальну програму і виховні заходи, розпорядок життя вихованок був розписаний по годинах. Для розваг там не залишалося місця. Водно-

час для вихованок влаштовували просвітницькі поїздки. Експерсії влаштовувалися до Чернігова, Пochaєва, Санкт-Петербургу тощо [21, 10].

Керівництво училищ опікувалося здоров'ям вихованок, побутовими умовами. Класні кімнати, спальні ретельно прибиралися, були теплими, гарно освітленими і зручними. Учениці під наглядом вихователів перебувати на свіжому повітрі не менше двох годин на добу. У випадку захворювання запрошувався лікар-консультант. З часом всі училища мали окремі приміщення для лікарні і штатних лікарів.

Перебуваючи в училищі вихованки забезпечувалися всім необхідним: гуртожитком, харчуванням, одягом, взуттям, підручниками тощо.

На перших порах раціон харчування складався з хліба, чаю, каш. Поступово в повсякденному меню з'явилися риба, шинка, яйця, молоко. Так, вихованкам Волинського жіночого училища духовного звання пропонувалося: на сніданок – чай з білим хлібом і молоко; на другий сніданок: котлети, ковбаса, шинка, яйця, сало, оселедець, кава або чай з молоком і білим хлібом; в обід – з двох блюд (з яких одне м'ясне чи рибне) в будні і з трьох блюд в святкові дні; на полудень – чай з білим хлібом; на вечерю: м'ясне чи рибне блюдо і чай [14, 132].

До витратних статей училищ належала екіпіровка вихованок. Як казеннокоштані, так і своєкоштані учениці отримували пальта, сукні, рукавички, парасольки, черевики тощо. Після закінчення навчання, ці речі поверталися училищу. Виключення становили випускниці-сироти, яких забезпечували не тільки одягом а й грошима для облаштування.

Отже, протягом другої половини ХІХст. на Правобережній Україні поступово створена невелика, але ефективно діюча мережа середніх навчальних закладів для дочок священно- і церковнослужителів. Залежно від фінансування і зовнішнього підпорядкування вони поділялися на два типи – жіночі училища духовного відомства й єпархіяльні училища. За окреслений період вони пройшли великий шлях розвитку. Створенні для підготовки достойних дружин духовенства, з обмеженим курсом навчання і невеликою кількістю вихованок, училища з часом перетворилися на заклади, в яких тисячі дівчат отримували не тільки освіту, а й можливість займатися суспільно-корисною працею. Отримавши гарні знання і педагогічні навички, випускниці духовних училищ працювали вчительками в початкових і середніх освітніх закладах. Деякі з них вступали до вищих навчальних закладів, засновували приватні жіночі гімназії, займалися науково-літературною діяльністю. Для багатьох вихованок навчання в духовних училищах стало початком нового великого життєвого шляху. А сама система навчальних закладів мала неабияке значення для зміни становища жінок духовного стану.

Використані джерела

1. Гневушев М. Историческая записка о состоянии Киевского женского училища духовного ведомства в течение первого двадцатипятилетия его существования (1861-1886) / Гневушев М. – К., 1890. – 64 с.
2. Извлечение из представленных епархиальными преосвященными Св.Синоду соображений Советов епархиальных женских училищ по вопросу о желательных изменениях в этих училищах. – СПб, 1906.
3. К.К. Мои воспоминания // Волинские епархиальные ведомости. – 1903. – № 2. – С. 522-524.
4. Об училищах девиц духовного звания. – СПб, 1866. – 156 с.
5. Отчет о состоянии Волинского Виталиевского епархиального женского училища за 1909/1910 уч.г. в учебном отношении. – Житомир, 1911.
6. Отчет о состоянии Киевского Второго Женского Училища Духовного Ведомства за 1808-1809 учебный год. – Киев, 1910. – 49 с.
7. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Собр. 2-е. – СПб, – 1881. – Т. 38. – С. 211-214.
8. ПСЗРИ.. Собр. 2-е. – СПб, – 1881. – Т. 43. – С. 254-261.
9. ПСЗРИ.. Собр. 2-е. – СПб, – 1881. – Т. 49. – С. 863-867.
10. Семенов Д. Епархиальные женские училища за первое 50-летие их существования / Д. Семенов // Русская школа. 1893. – №9. – С.33-53.
11. Устав Епархиальных женских училищ //Киевские епархиальные ведомости. – 1869. – № 8. – С.27-44.
12. Степаненко Г. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (ХІХ – поч. ХХст.) / Степаненко Г. – К., 2002.
13. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 6. – Каменець-Подольский, 1893. – 342 с.
14. Фотинский О.А. Очерк истории Волинского женского уездного училища духовного ведомства за пятьдесят лет его существования (1864-1914) / Фотинский О.А. – Житомир, 1911.
15. Центральнийдержавний історичний архів України у м. Києві (ЦДІА України у м. Києві). – Ф. 127. – Оп. 875. – Спр. 1106.
16. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 876. – Спр. 922.
17. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 998. – Спр. 365.
18. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 998. – Спр. 374.
19. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 225. – Спр. 11а.
20. Циркуляр по духовно-учебному ведомству. 1908-1906 гг. – № 24. – С. 1-10.
21. Шафранский А.И. Волинское епархиальное женское училище в городе Кременце за первые 24 лет своего существования (1881-1906) / Шафранский А.И. – Почаев, 1916. – 69 с.